

نقش وقف در توسعه جوامع روستایی

علی سولقانی

یکی از مسائل مهم و اساسی که در برنامه‌ریزی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی یک جامعه از سوی برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران مورد توجه و بررسی قرار می‌گیرد، میزان منابع موجود و میزان مصرف آن منابع است که معمولاً به شکل محدودیت در منابع و مصارف بیش از حد این منابع خود را نمایان می‌سازد. هرچه میزان منابع بیشتر و متنوع‌تر باشد برنامه‌ریزی نیز آسان‌تر خواهد بود. یکی از منابع مهم در برنامه‌ریزی‌های توسعه، درآمدهای بالقوه «موقوفات» است که متأسفانه کمتر به آن توجه و در برنامه‌ریزی‌ها لحاظ شده است و دلیل آن نیز به عدم وجود یک اطلاعات جامع و درست در ارتباط با موقوفات در کشور بر می‌گردد که بایستی به این امر مهم توجه کرد و نسبت به ایجاد مدیریت اوقاف با هدف اطلاع‌رسانی و دخیل نمودن آن در برنامه‌های توسعه اقدام جدی به عمل آورد. جوامع روستایی علی‌رغم اینکه از منابع مختلف و متنوع جهت توسعه برخوردارند، متأسفانه هنوز در اول راهند. یکی از منابع مهم که می‌تواند در برنامه‌ریزی توسعه جوامع روستایی نقش سازنده و ارزنده داشته باشد، موقوفات روستاست که با یک برنامه‌ریزی درست و هدفمند می‌توان از آن به نحو مطلوب در برنامه‌ریزی‌های توسعه روستا استفاده کرده و بهره‌وری لازم را از آن برد. نگارنده سعی دارد در این مقاله ضمن معرفی و شناسایی این منبع مهم برنامه‌ریزی روستایی، به نقش آن در توسعه جوامع روستایی بپردازد.

توسعه جوامع روستایی

قبل از اینکه به نقش موقوفات در توسعه جوامع روستایی بپردازم، لازم می‌دانم که ابتدا بحثی داشته باشم در ارتباط با «معنی و مفهوم توسعه جوامع روستایی».

توسعه جوامع روستایی که دنباله‌روی توسعه کشور است در حقیقت هدف آن کمک به بهبود پیگیر شرایط زندگی تمامی جمعیت روستاهاست که می‌توان آن را از طریق اقتصاد روستا حاصل نمود و تا زمانی که برنامه‌ریزی توسعه اقتصادی روستا با سایر انواع برنامه‌ریزی‌هایی که در یک ناحیه روستایی در حال اجراست هماهنگ نشود نمی‌تواند چندان مؤثر واقع شود، زیرا سایر

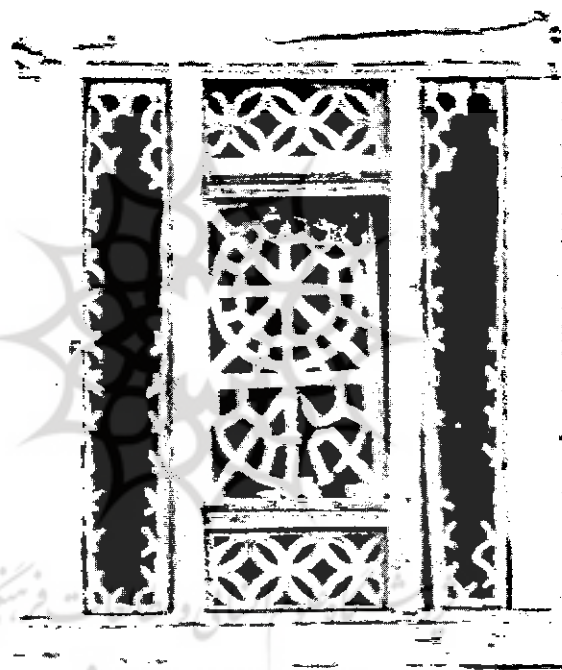
انواع برنامه‌ریزی‌ها نیز ملزم به تاثیرگذاری در اقتصاد آن روستا و چشم‌اندازهای آن برای توسعه هستند.

در توسعه جوامع روستایی اولین گام مهم مانند هر توسعه دیگر، جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آنهاست که مطابق آن در یک چارچوب توسعه اقتصادی راهبردی ناحیه روستایی، پروژه توسعه را مطرح و سپس ارزیابی می‌کنند. اصطلاح پروژه توسعه در معنای کلی‌تر آن به هر گونه اقدام دولتی که هدف آن تسریع توسعه اقتصادی ناحیه‌ای باشد اطلاق می‌شود که ممکن است کوتاه‌مدت و بلندمدت باشد. اما آنچه در این پروژه مهم است بحث

مشارکت و معاضدت مردمی و منابع است که معضلات و مشکلات را از سر راه این توسعه برداشته و آن را تسریع می‌کند. اما اگر این منابع و مشارکت محدود باشد برنامه‌ریزی به طور موردی باید به سازش و تعدیل در مورد کیفیت و حدود کار بپردازد و چندان موفق نباشد.

پس برنامه‌ریزی توسعه روستایی وسیله‌ای عمومی برای بهبود نحوه استفاده از منابع عمومی است تا بدین ترتیب بتواند توانایی بخش خصوصی را در روستا گسترش دهد تا به گونه‌ای مسؤولانه به ایجاد ارزش و مبادله آن با منابع خصوصی بپردازد که گسترش توانایی خانواده‌های روستایی در زمینه ایجاد ارزش از طریق منابع خصوصی خود مستلزم اقداماتی است که موجب مشارکت کارآتر و ثمربخش‌تر آنها در پروژه توسعه خواهد شد.

وقف و ماهیت
آن که یکی از
مصادیق بارز
نیکوکاری است که
در غیرخواهی در
مقابل خودخواهی
انسان تجلی
می‌یابد، قدمتش به
قدمت تمدن بشری
است و همیشه
با انسان‌های
نیک‌سیرت و
دوراندیش همراه
بوده است. این
سنت حسنه که در
تمامی ادیان الهی
به آن سفارش شده
است،

رساله جامع علوم انسانی

وقف یا موقوفات روستا، نهادی است که از طریق آن می‌توان قسمت عظیمی از منابع ذکر شده فوق را تأمین و بخش قابل توجهی از بار مشکلات و تنگناهای موجود بر سر راه توسعه جوامع روستایی را برداشت و همچنین از طریق مشارکت افراد نیکوکار این جوامع و با به کارگیری اموال و دارایی آنها به صورت داوطلب در جهت تسریع این توسعه گام برداشت. اما متأسفانه علی‌رغم قدمت طولانی این نهاد گران‌سنگ در عرصه زندگی مردم ایران چه قبل از اسلام و چه بعد از اسلام در جامعه امروزی کمتر فراگیر شده و نقش آن در ابعاد گوناگون برنامه‌ریزی توسعه لحاظ نشده و مستور مانده است.

نقش وقف در توسعه جوامع روستایی

وقف یا ENDOWMENT که به معنی ایستادن و اصطلاحاً حبس مال یا ملک به منظور مصرف جهت امور عامه مردم است به کار گرفته می‌شود که اگر به معنی آن در زبان انگلیسی توجه نمایم باز به همین نکته اشاره شده است:

To give a Permanent income to (a Person, Institution, etc.)

و در ارتباط با همین معنی مثلاً در کشور مراکش هنوز اوقاف به نام «حبس» و نام وزارت اوقاف خود را «وزارت حبوس و امور اسلامی» نهاده است.

علامه حلی در کتاب تبصرة المتعلمین در باب معنی وقف چنین آورده است که: «وقف آن است که اصل مال را ننگه دارند و تا هستند منافع آن را در خیر مصرف کنند» و می‌دانیم خیر کار نیکی است که به سامان فرد و اجتماع کمک کند.

با توجه به این معنا و مفهوم‌ها در باب وقف باز می‌توان گفت که آنچه در اموال و دارایی وقف

جابه‌جا می‌شود منفعت آن است و اصل مال می‌ماند و

مردم از منافع آن بهره‌مند می‌گردند و همین ماندگاری آن،

آن را از سایر مسائل مالی اسلامی متمایز می‌سازد. وقف

از نظر منافع، نیز بر دو قسم است که عبارتند از:

۱. وقف انتفاع مثل مسجد، مدرسه، دانشگاه، جاده و...

۲. وقف منفعت که سود آن می‌تواند در جهت منافع

عموم گرفته شود. مثلاً از اجاره یک ملک یا درآمد محلی

در جهت ساخت مسجد، دانشگاه، پل و... استفاده کرد.

امروزه این وقف تنها مختص بلاد اسلامی نبوده و در

دیگر جوامع با نام‌های امور خیریه و غیره به کار گرفته

می‌شود. با این برداشت‌ها از وقف بر می‌گردیم به اصل

مسئله یعنی نقش آن در توسعه جوامع روستایی که این

نقش را می‌توان در سه محور استاسی: ۱. توسعه اجتماعی، ۲. توسعه اقتصادی، ۳. توسعه فرهنگی

که اساس هر توسعه‌ای است، مورد بررسی قرار داد.

علامه حلی در کتاب تبصرة المتعلمین در باب معنی وقف چنین آورده است که: «وقف آن است که اصل مال را ننگه دارند و تا هستند منافع آن را در خیر مصرف کنند» و می‌دانیم خیر کار نیکی است که به سامان فرد و اجتماع کمک کند

۱. نقش وقف بر توسعه اجتماعی جوامع روستایی

وقف و ماهیت آن که یکی از مصادیق بارز نیکوکاری است که در غیر خواهی در مقابل خود خواهی انسان تجلی می‌یابد، قدمتش به قدمت تمدن بشری است و همیشه با انسان‌های نیکسیرت و دوراندیش همراه بوده است.

این سنت حسنه که در تمامی ادیان الهی به آن سفارش شده است، با بهره‌گیری از تعالیم الهی در تمامی صحنه‌های اجتماعی بشر حاضر بوده و خود را در زندگی آنان ابدی ساخته است که فرد نیکوکار نام خود و مالکیت اموال و دارایی خود و طریقه مصرف آن را تضمین شده می‌یابد.

این نهاد در جوامع روستایی به نحو بهتر و زیباتری خود را نشان می‌دهد چرا که جمعیت روستایی مانند جمعیت شهری آنچنان از غنای ثروت و مال برخوردار نبوده و علی‌رغم آن بضاعت یک نسبت به شهر در این امر خداپسندانه فعال‌تر شرکت می‌نمایند. وقتی از آن مرد روستایی سؤال می‌شود که وقف چیست و چرا به چنین کاری دست زده‌ای، اشاره دارد به ابیات زیبای سعدی در مورد مرگ که می‌گوید:

سعدیا مرد نکونام نمیرد هرگز
مرده آن است که نامش به نکویی نبرند

میر مرد روستایی در تعریف وقف می‌گوید: «با وقف این زمین نامش در دنیا و آخرت ماندگار می‌ماند.» و از اینکه اسلام او را در نوع و طریقه موقوفه‌اش آزاد گذاشته به عنوان یک ارزش نگاه می‌کند چرا که دین اسلام با تنظیم قوانین و مقررات نوعی ماندگاری در نهاد وقف و نام واقفان با توجه به ارزش والای اجتماعی آن ایجاد کرده است.

یا وقتی از روستایی دیگری سؤال می‌شود، در پاسخ می‌گوید: «به این قبرستان نگاه کنید. این موقوفه «کربلایی رمضان» است که علی‌رغم گذشت این همه سال از مردنش وقتی مرده‌ای در آنجا به خاک سپرده می‌شود مردم برای آن بزرگوار طلب آمرزش و مغفرت می‌کنند و برای شادی روحش به دلیل این امر خداپسندانه فاتحه نثار می‌کنند. چه ارزشی بالاتر از اینکه انسان گوشه‌ای از مال و دارایی‌اش را در راه خدا و خلق خدا خرج نماید.»

روستایی با بیان این مطلب می‌خواهد بگوید که کربلایی رمضان اگر چه نیست ولی با این عمل، نامش را جاودانه و یا به نوعی عمرش را طولانی ساخته است.

آری نهاد وقف از لحاظ اجتماعی در گسترش موقوفات که در حل بسیاری از مشکلات و معضلات جامعه روستایی مؤثرند، نقش فراوانی را به خود اختصاص می‌دهد چرا که این نهاد را نیاز به جاودانه ماندن به وجود آورده و استمرار خواهد بخشید.

وقف با نگرش غیر خواهی نیازهای ضروری اجتماع روستایی را تأمین خواهد کرد و در کنار دولت و منابع دولتی می‌تواند به عنوان یک منبع مهم اجتماعی نقش بسزایی در توسعه اجتماعی روستاها ایفا نماید.

۲. نقش وقف بر توسعه اقتصادی جوامع روستایی

توسعه اقتصادی از اهم ارکان هر توسعه‌ای است. این توسعه در وقف از سایر توسعه‌ها بهتر تجلی می‌یابد و خود را نشان می‌دهد اگرچه این رویکرد با دیگر رویکردهای توسعه بی‌ارتباط نیست، وقتی به واسطه وقف پلی ساخته می‌شود یا مسجدی بنا می‌گردد و یا مدرسه و دانشگاهی ایجاد می‌شود که همه آنها به نوعی خدمت به خلق خدا است، همه نشان‌دهنده رویکرد اقتصادی این امر خداپسندانه است.

عدالت اجتماعی
که از نشانه‌های
اقتصادی اسلامی
است در نهاد وقف
بهتر خود را نمایان
می‌سازد چرا که فرد
وقف‌کننده بدون
اینکه ملزم باشد به
این کار دست می‌زند
و با تکیه بر وجدان
دینی اقدام به چنین
عملی می‌نماید

عدالت اجتماعی که از نشانه‌های اقتصادی اسلامی است در نهاد وقف بهتر خود را نمایان می‌سازد چرا که فرد وقف‌کننده بدون اینکه ملزم باشد به این کار دست می‌زند و با تکیه بر وجدان دینی اقدام به چنین عملی می‌نماید. وقف موقوفات در روستا باعث رهایی جوامع روستایی از فقر که از اهداف مهم عدالت اجتماعی است، می‌شود و از این طریق طبقات اجتماعی را در این جوامع کاهش می‌دهد و اجتماع روستایی را به یک تعادل نسبی می‌رساند. وقتی موقوفات باعث ایجاد و تأمین بهداشت و درمان، آموزش و پرورش و... نهایتاً از بین رفتن فقر در روستا می‌شود که همه و همه آنها باعث فراهم شدن پیشرفت و توسعه در روستاست، توسعه اقتصادی حاصل می‌گردد.

۳. نقش وقف در توسعه فرهنگی جوامع روستایی

بخش عظیمی از موقوفات به مراکز علمی و فرهنگی بر می‌گردد که نشانه رویکرد فرهنگی این نهاد فرهنگ‌ساز است. وقتی آن روستایی زمینش را وقف ساخت مدرسه روستا می‌کند توجه به امر فرهنگی روستا دارد و می‌خواهد با ساخت این مدرسه، فرهنگ و آگاهی و دانش هموطنانش توسعه یابد چرا که چه بسا می‌بینیم اندیشمندانی بزرگ از همین مکان‌های وقفی و حتی با اعتبارات و هزینه‌های وقفی به درجات عالی علمی نایل شوند و امروز نیز می‌بینیم به این بعد از ابعاد وقف حتی بیشتر نیز توجه می‌شود. و طبق قراین و آمار بیشتر موقوفات گرایش به این سمت دارد چرا که انسان همیشه به دنبال درک و فهم بیشتر از مسایل زندگی و دنیوی خود بوده و رشد فرهنگی را یکی از عوامل توسعه می‌داند.

مطابق همین امر روستاییان نیز با چنین نیاتی گام در این نهاد ارزشمند می‌گذارند که نیاز است با یک برنامه‌ریزی درست و کارآمد این موقوفات را در جهت این توسعه (توسعه فرهنگی) هدایت کرد.

نتیجه‌گیری

با توجه به شناخت نقش موقوفات در توسعه جوامع روستایی به خصوص در بخش‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و تأثیر آن بر زندگی فردی و اجتماعی آنان بایستی با یک برنامه‌ریزی درست و کارآمد در ارتباط با این منبع مهم و عظیم جامعه آن را در یک مسیر جهت‌دار هدایت نمود و استفاده بهینه و مطلوب را از آن برد و آن را در تحقق بسیاری از اهداف فرهنگی، اجتماعی و امور عام‌المنفعه به کار گرفت چرا که این موقوفات یکی از منابع مهم استراتژیک مالی به شمار می‌آیند و می‌توانند این جوامع را تا حدودی از نظر اقتصادی بی‌نیاز ساخته و به روند توسعه آنها کمک شایانی کند.

در جهت نیل به این اهداف می‌توان عناوینی را در این برنامه‌ریزی لحاظ نمود:

۱. ایجاد نگرشی جدید به موضوعات و مسایل وقف و موقوفات روستا؛
۲. شناسایی موقوفات و وسعت آن در روستاها؛
۳. سرمایه‌گذاری زیربنایی از عمل موقوفات در جهت رشد و توسعه همه‌جانبه جوامع روستایی؛
۴. احیای موقوفات روستا و توسعه فرهنگ وقف در بین مردم روستا؛
۵. جهت‌دهی موقوفات و استفاده از انواع آن با توجه به نیاز و مسائل جوامع روستایی.

منابع و مأخذ

- CD نمایه‌های کتابخانه نهاد ریاست جمهوری
- مجله وقف میراث جاودانه/ شماره‌های ۱۰، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۹ و ۳۰.
- برنامه‌ریزی توسعه نواحی روستایی، آورم بن دیوید - وال، ترجمه عباس حکیمی.
- لغتنامه اکسفورد.
- کتاب الوقف و الصدقات و الهبات، محقق حلی.
- قانون برنامه سوم توسعه ایران.